

Henryk CHROSZCZ
Politechnika Śląska, Gliwice

OCHRONA ŚRODOWISKA NATURALNEGO W PROCESIE REFORMOWANIA GÓRNICTWA WĘGLA KAMIENNEGO W POLSCE

Streszczenie. W referacie przedstawiono najważniejsze współczesne problemy ekologiczne górnictwa węgla kamiennego w Polsce. Oceniono dotychczasowe skutki realizacji reformy górnictwa z punktu widzenia podjętych działań proekologicznych w zakresie gospodarczego korzystania ze środowiska i przeciwdziałania jego degradacji

THE PRESERVATION OF NATURAL ENVIRONMENT IN PROCES OF REFORMING THE COAL MINING INDUSTRY IN POLAND

Summary. In the report are presented the most important contemporary ecological problems in coal mining industry in Poland. Here are conclude the estimations of hitherto existing results of realizations the mining reform in point of entered upon proecological tasks.

1. Wprowadzenie

Podjęty z początkiem lat 90 proces reformowania górnictwa węgla kamiennego w Polsce, uwzględniający potrzebę dostosowania tego sektora do reguł rządzących gospodarką rynkową, spowodował konieczność innego spojrzenia na lekceważony dotychczas problem degradacji środowiska naturalnego przez ten przemysł. Uświadomiono sobie, że dalsza działalność górnictwa węgla kamiennego musi uwzględniać imperatyw minimalizacji tego niekorzystnego oddziaływania na środowisko. Nadanie preferencji ochronie środowiska, jego proekologicznemu kształtowaniu, odpowiedzialnemu korzystaniu z niego – wszystko to stawia przed górnictwem węglowym określone wymagania w zakresie dostosowania jego technologii do wymogów ekologii.

Poniżej podane zostaną najpoważniejsze – zdaniem autora – problemy ekologiczne, z jakimi ma obecnie do czynienia górnictwo głębinowe węgla kamiennego. Dokonana zostanie także analiza rządowych dokumentów związanych z reformowaniem tego górnictwa

w latach 1998 – 2002 pod kątem uwzględnienia w nich zadań i preferencji dla ochrony środowiska naturalnego.

2. Najważniejsze współczesne problemy ekologiczne polskiego górnictwa węgla kamiennego

Spśród długiego szeregu problemów ekologicznych, które muszą zostać rozwiązane, jeśli nasze górnictwo węglowe ma istnieć i rozwijać się w kierunku orientacji prorynkowej, do najważniejszych należy zaliczyć:

- wysokozmineralizowane wody dołowe,
- odpady z produkcji górniczej,
- rekultywację i zagospodarowanie terenów po działalności górniczej,
- szkody górnicze,
- zanieczyszczenie atmosfery.

Bez wątpienia największym z ww. problemów są słone wody dołowe, których zrzucanie bezpośrednio do powierzchniowych cieków wodnych powoduje ich nadmierne zasolenie, co zakłóca lub niszczy biocenozę tych cieków, uniemożliwia lub ogranicza możliwości wykorzystania tych wód powierzchniowych do celów komunalnych, przemysłowych i rolniczych.

Szacuje się [1, 3, 4], że ze wszystkich kopalń węgla kamiennego do rzek zlewni Wisły i Odry rocznie odprowadza się ok. 300 mln m³ wód dołowych. Wody te niosą ze sobą ładunek soli odpowiadający 2,6 mln ton jonów chlorkowych i siarczanowych. Spowodowane tym straty w gospodarce szacuje się wg różnych źródeł na 100 +250 mln USD/rok, dla samej tylko Wisły, nie licząc opłat i kar płaconych przez kopalnie za odprowadzanie wód słonych do rzek [3, 4].

Poważnym zagrożeniem dla środowiska jest produkowanie i składowanie odpadów powstających w wyniku działalności kopalń węgla kamiennego. Z ilości 53 mln ton rocznie wytwarzanych odpadów w polskich kopalniach ponad 35 mln ton (ok. 2/3) składowanych jest na hałdach i zwalówiskach powierzchniowych, a tylko trzecia część tych odpadów wykorzystywana jest gospodarczo, w tym do robót inżynierskich i do wypełnienia pustek po eksploatacji węgla [4]. Odpady składowane na powierzchni zajmują ponad 3200 ha na terenie województwa śląskiego. Powodują degradację przyrodniczą, zanieczyszczają wody powierzchniowe i gruntowe. Zaburzają krajobraz, emitują do atmosfery szkodliwe związki w wyniku pożarów zawartych w nich części palnych.

Problem rekultywacji i zagospodarowania terenów po działalności górniczej związany jest z przywracaniem terenom zdegradowanym tą działalnością pierwotnej wartości użytkowej lub nadanie im nowej wartości gospodarczej. Ocenia się, że rocznie zaledwie 200 terenów pogórnich poddaje się rekultywacji i nowemu zagospodarowaniu [3].

Powstawanie szkód górniczych – deformacje powierzchni, tworzenie się zalewisk i podtopień terenu, naruszenie statyki budowli powierzchniowych i podziemnych, awarie sieci mediów komunalnych – ma ścisły związek z natężeniem eksploatacji i stosowanymi technologiami wybierania pokładów węgla. Nie ma – jak dotąd – technologii bezinwazyjnych w tym zakresie, dlatego szkody górnicze i ich usuwanie będą immanentną cechą głębinowego górnictwa. Wciąż zbyt mała waga przykładana do tego problemu powoduje, że w trudnej sytuacji ekonomicznej kopalń nie tylko nie zmniejsza się liczba szkód górniczych, ale narastają ciągle zaległości w usuwaniu tych szkód. Przyznawane co roku dotacje z budżetu państwa na usuwanie szkód górniczych mają jedynie zahamować proces narastania tych zaległości z końcem bieżącego roku, a ich ostateczna likwidacja (zaległości) powinna nastąpić do końca 2005 roku [5]. Daty te ujawniają ogrom zadań, jakie stoją przed górnictwem węgla kamiennego w zakresie usuwania szkód górniczych.

Problem emisji zanieczyszczeń pyłowo – gazowych powietrza atmosferycznego ze strony górnictwa węglowego – mimo, że wciąż poważny – jest stopniowo rozwiązywany. Źródłem tych emisji są kotłownie i elektrociepłownie kopalniane, suszarki flotokoncentratu, kuźnie i warsztaty, a także gazy kopalniane zmierzające ku powierzchni drogami wentylacyjnymi lub sieciami odmetanowania. W wyniku zmian strukturalnych, wydzielania majątku energetycznego z kopalń i przekazania go innym podmiotom prawnym, modernizacji zakładów wzbogacania pod kątem redukcji emisji zanieczyszczeń powietrza, spada zanieczyszczenie atmosfery wywołane przez górnictwo [2]. Poziom dopuszczalnych wartości emisji, ustalony w decyzjach Wydziału Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego, stanowi presję na kopalnie i spółki węglowe, zmuszając je do działań skierowanych ku poprawie czystości powietrza nad Śląskiem.

3. Problematyka ochrony środowiska w programie rządowym reformy górnictwa węgla kamiennego w latach 1998 – 2002

Jaka jest polityka rządu, odnośnie do ochrony środowiska w procesie reformowania górnictwa węgla kamiennego, pokazują rządowe dokumenty przyjęte przez Radę Ministrów w latach 1998 i 1999 [5, 6].

W programie rządowym, przyjętym 30 czerwca 1998 roku, w rozdziale pt. „Założenia i cele reformy” (górnictwa węgla kamiennego w latach 1998 – 2002) nie ma wzmianki o poprawie stanu środowiska naturalnego. Kładzie się jednak nacisk w tym programie na restrukturyzację zadłużenia, czyli umorzenie znacznej części długów górnictwa wobec:

- gmin z tytułu opłat i kar wynikających z przepisów o ochronie i kształtowaniu środowiska, przepisów prawa wodnego i przepisów prawa geologicznego i górniczego w zakresie opłaty eksploatacyjnej,
- wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej (WFOŚiGW) oraz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) z tytułu opłat i kar wynikających z ww. przepisów.

Całkowitemu umorzeniu w wyniku postępowania oddłużeniowego ulegają m.in. zobowiązania wraz z odsetkami powstałe przez 01.04.1998 r., wobec NFOŚiGW z tytułu opłat i kar za szczególne korzystanie z wód i urządzeń wodnych, w części dotyczącej odprowadzania zasolonych wód kopalnianych do wód określonych przepisami ustawy z dnia 24 października 1974 r. – Prawo wodne, pod warunkiem spełnienia wymogów i całkowicie nie związanych z poprawą stanu środowiska naturalnego, tj, odpowiedniego kształtowania przez dłużnika przyrostu miesięcznych wynagrodzeń, ograniczenia darowizn, złożenia wierzycielowi wniosku z programem naprawczym (nie dotyczy kopalń likwidowanych) i realizowania tego programu.

Efekty umorzenia zobowiązań wobec NFOŚiGW i WFOŚiGW program rządowy określił na 3,3 mld zł [5], przy przewidywanej łącznej kwocie umorzenia zobowiązań 6,9 mld zł (w tym zobowiązań wobec budżetu państwa, ZUS, Funduszu Pracy i innych funduszy celowych).

Budżet państwa obciążony został również kosztami usuwania skutków szkód górniczych wywołanych reaktywacją starych zrobów. Program określił te koszty na 168 mln zł w latach 1998 – 2002.

Finansowanie proekologicznych inwestycji w kopalniach węgla kamiennego program rządowy przewiduje w części środkami z NFOŚiGW. Jednym z celów realizacji

przedsięwzięć inwestycyjnych są poprawa jakości węgla energetycznych i stanu ochrony środowiska oraz ograniczenie występowania szkód górniczych. Do ważniejszych przedsięwzięć inwestycyjnych w tym zakresie program zalicza:

- budowę 3 nowych zakładów wzbogacania miałów energetycznych,
- budowę 2 zakładów odsalania wód kopalnianych oraz 1 instalacji do zatłaczania wód słonych do górotworu,
- budowę 4 instalacji do lokowania odpadów na dole kopalń,
- budowę 3 oczyszczalni wód dołowych oraz 2 kolektorów wód dołowych.

W programach inwestycyjnych spółek węglowych w latach 1998 – 2002 uwzględnione zostały przedsięwzięcia inwestycyjne dotyczące budowy zakładów wzbogacania i odsiarczania miałów energetycznych przy KWK „Piaś” i KWK „Bolesław Śmiały”, realizowanych w ramach inwestycji centralnych.

Program rządowy z 1998 roku [5] przewidywał, że począwszy od 2000 roku głównym źródłem finansowania programu inwestycyjnego będą środki własne spółek węglowych i kopalń, ale życie zweryfikowało te przewidywania, co zostanie omówione w dalszej części referatu. Zakładano, że w kopalniach, w których zrealizowane zostaną przedsięwzięcia inwestycyjne w zakresie poprawy jakości wzbogaconych miałów energetycznych, nastąpi do 2002 roku:

- wzrost wartości opałowej miałów o $3 \div 5$ MJ/kg,
- spadek zapocielenia miałów o $10 \div 12\%$,
- spadek zasiarczenia miałów o ok. $0,2\%$,
- wzrost produkcji koncentratów miałowych o 8,5 mln t/rok.

W odniesieniu do działań proekologicznych w zakresie gospodarczego korzystania ze środowiska naturalnego i wprowadzenia w nim zmian, w tym szczególnego korzystania z wód i urządzeń wodnych program rządowy wskazuje na ukierunkowanie tych działań z możliwie największym ograniczeniem soli zrzucanej do odbiorników powierzchniowych oraz zmniejszeniem ilości odpadów składowanych na powierzchni.

Z ważniejszych przedsięwzięć program wymienia:

- budowę zakładu odsalania wód kopalnianych w Oświęcimiu (I etap),
- budowę instalacji odsalania wód (II etap) w KWK „Dębieńsko”,
- zatłaczanie wód słonych do górotworu w KWK „Krupiński”,
- lokowanie odpadów poflotacyjnych w zrobach w KWK „Zofiówka”.

Efektem realizacji tych i innych zamierzeń proekologicznych miały być w latach 1998 – 2002:

- utylizacja i zagospodarowanie 1240 t/d soli z wód dołowych,
- zagospodarowanie odpadów powęglowych na dole w ilości 2,62 mln t/rok,
- rekultywacja i zagospodarowanie gruntów po działalności przemysłowej, w ilości ok. 150 ha/rok,
- zahamowanie narastania zaległości w usuwaniu szkód górniczych.

Warunkiem osiągnięcia tych efektów miało być wydatkowanie środków w wysokości 814,035 mln zł. Ponieważ sytuacja finansowa przedsiębiorstw górniczych uniemożliwia pełną realizację zamierzeń inwestycyjnych w zakresie ochrony środowiska, program rządowy przewidywał konieczne wsparcie finansowe ww. rozpoczętych inwestycji centralnych i ważniejszych przedsięwzięć proekologicznych – przede wszystkim ze środków NFOŚiGW w kwocie 210,75 mln zł.

Dzisiaj wiadomo, że większość przedsięwzięć proekologicznych wymienionych w programie rządowym [5] nie została dotąd rozpoczęta (głównie z powodu braku środków finansowych) lub nigdy nie zostanie podjęta z przyczyn strukturalnych (likwidacja kopalń, w tym KWK „Dębieńsko” w br).

4. Działania naprawcze na rzecz ochrony środowiska zawarte w korekcie programu rządowego

Ponieważ realizacja reformy górnictwa w latach 1998 – 99 daleko odbiegała od założeń przyjętych w programie rządowym z 30.06.1998 r., konieczne było dokonanie korekty tego programu. W dniu 21.12.1999 r. Rada Ministrów przyjęła dokument pt. „Korekta programu rządowego > Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998 ÷ 2002<”. Korekta ta „...jest dostosowaniem programu rządowego reformy górnictwa do aktualnych (grudzień 1999 r.) warunków na rynku węglowym w kraju, zapewniając osiągnięcie przez sektor górnictwa węgla kamiennego założonych wyników finansowych w końcowych latach jego realizacji, przy zaplanowanych globalnych nakładach z budżetu państwa na restrukturyzację górnictwa węgla kamiennego w latach 1998 – 2002” [6].

W dokumencie tym dokonano m.in. analizy realizacji programu rządowego [5], która w zakresie ochrony środowiska wykazała, że straty finansowe przedsiębiorstw górniczych „...nie pozwoliły dotychczas na pełną realizację ich programów inwestycyjnych z posiadanych środków własnych, co dotyczy również przedsięwzięć na rzecz ochrony środowiska oraz ograniczenia występowania szkód. Z tego samego powodu nie uległ poprawie, od chwili uruchomienia rządowego programu reformy górnictwa, drastycznie niski

stopień wpływów od przedsiębiorstw górniczych bieżących opłat i kar >ekologicznych<, w tym zwłaszcza w części należnej fundusze ochrony środowiska” [6]. Wyniki tej analizy świadczą o mizernych efektach działań na rzecz ochrony środowiska i o dalszej jego degradacji przez górnictwo węglowe, co było do przewidzenia na podstawie założonych w programie rządowym priorytetów reformy, nie uwzględniających rzetelnej poprawy stanu środowiska (rozważania na ten temat przeprowadzono w p.3 niniejszej pracy). Zmusiło to rząd do rozpoczęcia realizacji kompleksowego studium pt. „Sektorowa ocena stanu środowiska w górnictwie węgla kamiennego” [6], w którym zostaną „...szczegółowo przeanalizowane programy działań na rzecz ochrony środowiska przewidziane w biznes – planach oraz planach techniczno – ekonomicznych spółek węglowych i samodzielnych kopalń”. Efektem mają być wykazy koniecznych zadań inwestycyjnych, których realizacja pozwoli poszczególnym kopalniom na spełnienie wymogów ochrony środowiska w określonym czasie (nie później niż do 2005 r.) i na bieżącą kontrolę emitowanych przez nie zanieczyszczeń. Czyli efektem będzie dokument, który wyspecyfikuje dokładnie (wraz z harmonogramami i kosztorysami) zadania służące poprawie stanu środowiska naturalnego. Dodajmy kolejny dokument, który jednak nie sprawi, że stan środowiska się polepszy.

W korekcie programu rządowego [6] jednym z celów częściowych, których realizacja warunkuje osiągnięcie celów głównych określonych w programie rządowym [5], jest „zmniejszenie oddziaływania kopalń na środowisko i ograniczenie występowania szkód w środowisku, co powinno najpóźniej do roku 2005 spowodować spełnienie wymagań ochrony środowiska przez sektor górnictwa węgla kamiennego...” poprzez realizowane przedsięwzięcia proekologiczne. Taki cel nie figurował wśród celów programu rządowego z 1998 r. Jest to istotne, pozytywne novum.

Nie zmieniła się natomiast optyka w zakresie umarzania zaległych zobowiązań przedsiębiorstw górniczych wobec NFOŚiGW, WFOŚiGW i gmin z tytułu należnych im opłat i kar wynikających z ustaw o ochronie i kształtowaniu środowiska, Prawo wodne oraz Prawo geologiczne i górnicze. Szacuje się, że w wyniku całkowitego umorzenia zaległych zobowiązań powstałych przed dniem 1 stycznia 2000 r. w zakresie dotyczącym kopalń likwidowanych z tytułu ochrony środowiska wobec ww. podmiotów, wierzyciele ci nie otrzymują należnej im łącznej kwoty w wysokości 210,1 mln zł. Ponadto – w związku z niemożnością uzyskania przez górnictwo do końca 2000 roku dodatniego wyniku finansowego na działalności operacyjnej, a do końca 2001 roku dodatniego wyniku finansowego netto – korekta [6] wprowadziła zmiany do programu rządowego w zakresie restrukturyzacji finansowej pozostałych kopalń.

Zobowiązania z tytułu opłat i kar należnych gminom, powstałe przed 1 kwietnia 1998 roku, ulegają odroczeniu o dalsze dwa lata – spłaty zobowiązań rozpoczną się od 01.01.2003 r., a zakończą najpóźniej do 31.12.2007 r. Postępowanie oddłużeniowe wobec NFOŚiGW oraz WFOŚiGW – z tytułu opłat i kar wymaga – oprócz spełnienia warunków, o których mowa w art. 8 ust. 2 ustawy z dnia 26 listopada 1998 roku [7], tzw. ustawy górniczej (przedstawionych w p. 3 niniejszego referatu) – od każdej z kopalń spółki węglowej realizacji zadań na rzecz ochrony środowiska i poprawy jego stanu, przewidzianych w biznesplanach oraz wynikających z zaleceń zawartych w raporcie końcowym z „Sektorowej oceny stanu środowiska w górnictwie węgla kamiennego”, zgodnie z przyjętym harmonogramem dochodzenia do spełniania wymagań ochrony środowiska. Niewywiązanie się przez spółki węglowe i kopalnie z realizacji zadań na rzecz poprawy stanu środowiska ma być podstawą do rozwiązania zawartych umów oddłużeniowych i umorzenia postępowania oddłużeniowego z natychmiastową egzekucją zobowiązań.

Gdyby przyjąć, że restrukturyzacja finansowa zostanie przeprowadzona zgodnie z maksymalnymi możliwościami wynikającymi z zasad zawartych w korekcie programu rządowego, to efektem tego byłoby przesunięcie o 2 lata terminu spłaty zobowiązań na łączną kwotę 3,3 mld zł, w tym wobec NFOŚiGW na kwotę 308,1 mln zł, a wobec WFOŚiGW na kwotę 892,2 mln zł. Spłata tych zobowiązań rozpocznie się od stycznia 2003 r., nie zaś od stycznia 2001 r., jak zakładał program rządowy z 1998 r.

Poza opracowaniem studium sektorowej oceny stanu środowiska w górnictwie i przyjęciem mechanizmów oddłużeniowych zaległych zobowiązań z tytułu opłat i kar „ekologicznych”, wiążących postępowanie oddłużeniowe z realizacją przedsięwzięć proekologicznych, najważniejszym mechanizmem prowadzącym do poprawy stanu środowiska wydaje się możliwość podjęcia decyzji o likwidacji kopalni wskutek niemożności spełnienia przez kopalnię (nie później niż do roku 2005) wymagań ochrony środowiska. Jest to znaczący krok na drodze proekologicznej orientacji górnictwa, ponieważ dotychczas likwidacja kopalni mogła mieć miejsce wyłącznie z powodu trwałej nieefektywności ekonomicznej. Niemożność sprostania przez kopalnie wymaganiom ochrony środowiska w określonym czasie będzie w takim samym stopniu decydować o likwidacji kopalń, jak to ma miejsce w przypadku zamykania kopalń z powodu trwałej nierentowności. Ponieważ realizacja reformy górnictwa w zakresie ochrony środowiska będzie stale monitorowana [6]:

- na poziomie sektora jako całości – za pomocą wskaźników oddziaływania na środowisko i jakość środowiska, oraz

- na poziomie każdej z kopalń – poprzez kontrolę harmonogramu zadań służących dochodzeniu do spełnienia wymagań ochrony środowiska,

można mieć nadzieję, że po raz pierwszy nastąpi rzeczywista poprawa stanu środowiska naturalnego w wyniku działań górnictwa węgla kamiennego jako całości. Że nie można mieć co do tego pewności, a tylko uzasadnioną nadzieję, przekonuje wypowiedź Głównego Inspektora Ochrony Środowiska, A. Ruraża – Lipińskiego, zaczerpnięta z serwisu PAP z 15.06.2000 r., który twierdzi, że należy doprowadzić do takich zmian w prawie, które pozwalałyby Inspekcji nie tylko nakładać, ale i ściągać kary za zanieczyszczenie środowiska. Z danych Inspekcji wynika, że obecne prawo w zakresie ściąganego kar jest mało skuteczne. o czym świadczy 216 mln zł zaległych nieściągniętych kar za zanieczyszczenie środowiska (suma większa niż suma kar nałożonych na „trucicieli” w całym 1999 r. – 191 mln zł). Większość z tych zaległości, bo aż 163 mln zł, to niezapłacone kary przez kopalnie węgla kamiennego.

LITERATURA

1. Chaber M., Krogulski K.: Gospodarka wodno-ściekowa w kopalniach węgla kamiennego. Wiadomości Górnicze nr 6, 1998.
2. Chaber M., Maszczyk Cz.: Ochrona powietrza atmosferycznego w górnictwie węgla kamiennego. Wiadomości Górnicze nr 1, 1999.
3. Chaber M.: Problemy ekologiczne w górnictwie. Materiały Konferencji Naukowej „Reforma polskiego górnictwa węgla kamiennego – szanse i zagrożenia”. Ustroń, czerwiec 1998.
4. Czaplicka K., Lipowczan A.: Działania Głównego Instytutu Górnictwa w zakresie poprawy stanu środowiska na terenach górniczych. Miesięcznik WUG nr 1, 1999.
5. Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998 – 2002. Program rządowy przyjęty uchwałą Rządu RP w dniu 30.06.1998 r. Warszawa, 1 lipca 1998.
6. Korekta programu rządowego „Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998 ÷ 2002”. Warszawa 21 grudnia 1999.
7. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych.

Abstract

In the report there are presented the most important contemporary ecological problems in coal mining industry in Poland. Against a background of this problems in the report is execute an analysis of government documents which refer to the reform of coal mining in 1998-2002. The analysis concentrates on tasks and preferences for the preservation of natural environment, which has been regarded in this documents.

Here are conclude the estimations of hitherto existing results of realizations the mining reform in point of entered upon proecological tasks.